УДК 347.85:341.229 (045)

[1]**Кудлай Т.П.**, д-р юрид. наук
[2]**Бєглий О.В.**, к-т юрид. наук

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

[1] Інститут Повітряного і космічного права НАУ, E-mail: justitia@ nau.edu.ua
[2] Інститут Повітряного і космічного права НАУ, E-mail: justitia@ nau.edu.ua

Автори статті аналізують проблеми та механізми правового регулювання діяльності з дослідження та використання космічного простору в умовах утворення та розвитку світового ринку космічних послуг і технологій.

Найбільші науково-технічні досягнення сучасної цивілізації завжди викликали необхідність правового регулювання відносин між державами, пов'язаних із використанням цих досягнень, з огляду на те, що наслідки їх застосування можуть набувати регіонального або навіть глобального характеру. Із самого початку космічної діяльності з'ясувалося, що будь-який з її видів може зачіпати інтереси певної кількості держав, а більшість видів стосується сфери життєвих інтересів усього міжнародного співтовариства. Це спричинило, по-перше, розподіл понять «правомірна космічна діяльність» і «протиправна космічна діяльність», по-друге, необхідність встановити визначений порядок провадження допустимої із точки зору міжнародного спілкування космічної діяльності [1][1].

Таким чином, діяльність з дослідження та використання космічного простору привела в другій половині минулого століття до народження спеціальної галузі міжнародного публічного права — міжнародного космічного права (МКП), появу якого пророкували ще на поч. XX століття як письменники-фантасти (А. Кларк), так і видатні вітчизняні та зарубіжні юристи-міжнародники (Е. Лауде, В. Зарзар, В. Мандл, Є. Коровін та ін.) [2][2].

У перші роки ери космонавтики єдиними суб'єктами космічної діяльності були виключно держави, до яких згодом приєднались міжнародні (міжурядові) організації. Тому і відповідну галузь права — космічне право — було започатковано як галузь міжнародного публічного права, кодифікацією і прогресивним розвитком якого опікується Організація Об'єднаних Націй в рамках Комітету з використання космічного простору в мирних цілях.

Процеси комерціалізації космічної діяльності в останні 20—30 років, насамперед супутникових телекомунікацій та послуг з космічних запусків, потягнули за собою бурхливий розвиток світового ринку космічних послуг і технологій із залученням до операцій на ньому підприємств та організацій недержавного сектора, що привело, своєю чергою, як до зростання ваги міжнародного економічного права, так і активного втручання міжнародного приватного права у врегулювання діяльності розширеного кола суб'єктів цього ринку. У зв'язку з цими обставинами з 80-х років минулого століття виникає необхідність модернізації існуючих на той час норм міжнародного космічного права.

Це дало підстави у 1990 році одному з корифеїв вітчизняного міжнародного права, проф. В.С. Верещетіну в збірнику, підготовленому інтернаціональним колективом авторів [3][3], вперше сказати про створення умов для появи міжнародного приватного космічного права.

Десятиліттям пізніше його висновок підтверджує останній російський підручник «Международное космическое право» [2], що вийшов друком за редакцією визнаних радянських юристів Г.П. Жукова та Ю.М. Колосова:

«Сучасне міжнародне космічне право припускає космічну діяльність неурядових юридичних осіб, але для цього необхідні дозвіл і нагляд за такою діяльністю з боку держави — учасниці Договору про космос 1967 року з метою забезпечення її відповідності нормам міжнародного космічного права. Держава несе відповідальність за усю космічну діяльність в космосі... ...Діяльність приватних організацій на міжнародному ринку телекомунікаційних послуг в умовах вільної конкуренції і розвиток в ряді країн національного космічного законодавства створюють передумови виникнення міжнародного приватного космічного права» [2][4].

Наприкінці XX століття з'ясувалося, що розвиток космічної діяльності, пов'язаний з експлуатацією новітніх космічних засобів, тенденціями до інтерналізації за складом учасників і глобальності за своїми наслідками, потребує радикально нових підходів до питань про контроль за діями «неурядових юридичних осіб» на національному

[1] Международное космическое право: Учебник / Отв. ред. А.С. Пирадов. — М.: МО, 1985. — С. 21.

[2] Международное космическое право: Учебник / Отв. ред. Г.П. Жуков, Ю.М. Колосов. — М.: МО, 1999. — С. 18, 28.

[3] Новое в космическом праве: на пути к международному частному космическому праву / Сб. ст.- М.: ИГПАН, 1990.- С.6.

[4] Международное космическое право: Учебник. Отв. ред. Г.П. Жуков, Ю.М. Колосов.- М.: МО, 1999.- С. 132-133.

та міжнародному рівнях. Не менш гостро постали питання про правовий статус нових суб'єктів такої діяльності, про захист прав інтелектуальної власності та передачі космічних технологій, про дедалі зростаючу відповідальність держави за космічну діяльність під її юрисдикцією, про запобігання можливій шкоді тощо.

У зв'язку з процесами комерціалізації космічної діяльності частка операцій на світовому космічному ринку, що здійснюється приватними фірмами та транснаціональними корпораціями, постійно зростає, а в таких динамічно прогресуючих його секторах, як супутникобудування, дистанційне зондування Землі з космосу, навігаційні системи та системи місцевизначення, космічні телекомунікації та комерційні космічні запуски, більшість контрактів на послуги здійснюється саме транснаціональними компаніями з їх особливим правовим статусом: Matra Marconi Space (заснована фірмами Великої Британії та Франції), International Launch Service Inc. (США, РФ), Sea Launch Company (Україна, США, Норвегія, РФ), Cosmos USA (США, РФ), Eurocot Gmbh. (ФРН, РФ), Starsem S.A. (Франція, РФ), European Aeronautic Defence and Space Company (ФРН, Франція, Іспанія, Італія), Astrium (Велика Британія, ФРН, Франція) та іншими.

І насамперед через ці обставини окремі держави активізували намагання правовими засобами убезпечити свої національні інтереси, активно розбудовуючи космічні гілки національних законодавств і укладаючи серед інших міжнародних угод з космосу такі, що регулюють відповідну діяльність і цілі спільних підприємств з транснаціональним статусом.

Нові реалії в сфері дослідження та використання космічного простору, звичайно, не могли залишитися поза увагою Третьої конференції ООН з дослідження та використання космічного простору в мирних цілях (ЮНІСПЕЙС-III), яку було проведено в столиці Австрії Відні з 19 по 31 липня 1999 року. «Визнаючи суттєві зміни в структурі та змісті світової космічної діяльності», історичну місію космічної техніки та її застосування для вирішення глобальних проблем людства, Конференція закликала всі держави-члени співтовариства активізувати ратифікацію або приєднання до основних договорів з міжнародного космічного права, а разом у рамках роботи Комітету ООН з космосу та його Юридичного підкомітету докласти усіх зусиль для подальшого розвитку космічного права з метою забезпечення потреб міжнародної спільноти [4][5].

Як зазначено в документах ЮНІСПЕЙС-III, вперше форум такого рівня досить прискіпливо розглянув проблеми, які постають перед світовою спільнотою у зв'язку з комерціалізацією космічної діяльності та дедалі більшим залученням до цієї діяльності приватного сектора та транснаціональних корпорацій.

Визнаючи певну кризу міжнародного космічного права (МКП) у зв'язку з новими умовами космічної діяльності, насамперед, пов'язаними з її комерціалізацією та приватизацією, а також як наслідок подальшої диверсифікації напрямів можливого застосування космічної техніки і технологій. Всесвітній форум проаналізував сьогоднішній стан МКП, у тому числі й невирішені на сьогодні проблеми: огляд та можливий перегляд Принципів, що стосуються ядерних джерел енергії в космічному просторі; визначення та делімітації космічного простору, а також використання геостаціонарної орбіти (ГСО), включаючи розгляд шляхів і засобів раціонального та справедливого розподілу ресурсів ГСО без шкоди для ролі Міжнародного союзу електрозв'язку; огляд статусу п'яти міжнародно-правових документів з космосу.

Водночас, орієнтуючись на важливість правового регулювання нових напрямів космічної діяльності, у тому числі пов'язаних з дедалі більшою прагматизацією цієї діяльності, акумулюванням її в межах світового космічного ринку, Конференція рекомендувала Комітету ООН з космосу та його Юридичному підкомітету проаналізувати й внести через Секретаріат на розгляд держав-членів пропозиції щодо нових можливих пунктів порядку денного Юридичного підкомітету: порівняльний аналіз принципів МКП та міжнародного екологічного права; правові аспекти проблеми космічного сміття, у тому числі огляд діючих норм міжнародного права, що можуть бути застосовані до космічного сміття; огляд Принципів використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення та Принципів, що стосуються дистанційного зондування Землі з космосу, з метою їх можливого перетворення в договори; вдосконалення Конвенції про реєстрацію 1975 р.; розгляд Угоди про виконання Частини XI Конвенції ООН з морського права 1982 року як типової моделі для сприяння більш широкому приєднанню до Угоди про Місяць 1979 р.; комерційні аспекти космічної діяльності (наприклад, питання прав власності, страхування та відповідальності); перегляд концепції «запускаюча держава».

«Держави — члени ООН мають в найкоротші терміни приступити до обговорення та пошуку рішень порушених актуальних юридичних проблем і, зокрема, визнати необхідність врахування факту поширення ролі приватних організацій та фірм при розробленні нових правових норм».

До актуальних проблем регулювання космічної діяльності рішеннями форуму віднесено й проблеми розробки правового режиму низьких навколоземних орбіт (ННО) з урахуванням останніх змін в Конвенції Міжнародного союзу електрозв'язку щодо статусу ННО як обмеженого

[5] Космос на рубеже тысячелетей: Венская декларация о космической деятельности и развитии человеческого общества / Доклад Третьей Конференции Организации Объединенных Наций по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях. Док. ООН A/CONF.184/6. — Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1999. — С. 1—5.

природного ресурсу та питання захисту власності стосовно космічних літальних апаратів [4][6].

Окремо розглядом актуальних проблем правового регулювання діяльності з дослідження та використання космічного простору в сучасних умовах міжнародного космічного права опікувався Практикум з космічного права у XXI столітті, проведений в рамках роботи Конференції Міжнародним інститутом космічного права.

Практикум констатував, що «...безперервний розвиток космічної діяльності потребує рішення зростаючої чисельності проблем. Космічна діяльність все частіше опиняється під впливом (дією) сфери міжнародного економічного права, яка поширюється та нівелює межі між публічним і приватним правом...» [4][7].

Крім цього, учасники юридичного форуму у своїх виступах [5—9] наголосили, що державам-членам ООН потрібно розглянути можливі рамки координації раціонального використання глобальних ресурсів, пов'язаних з космічною діяльністю, у зв'язку з чим особливу увагу держави повинні зосередити на різноманітності потреб, потенційним конфліктам, вичерпності природних ресурсів, ціннісним показникам, вартості та активізації процесу приватизації в сфері космічної діяльності тощо.

На думку багатьох фахівців космічної галузі та експертів з космічного права, що брали участь в роботі Практикуму, вже визріла необхідність розробки кодексу поведінки, пов'язаного з космічним сміттям. З огляду на це Юридичний підкомітет спільно з Науково-технічним підкомітетом Комітету ООН з космосу могли б розглянути це питання вже в найближчій перспективі [4][8].

Таким чином, ЮНІСПЕЙС — III не тільки ще раз довів, що подальша комерціалізація космічної діяльності на тлі процесів глобалізації та інтернаціоналізації світової економіки, утворення міжнародного ринку продажу та закупівлі космічних технологій та послуг, дедалі більший розвиток міжнародного співробітництва в космічній сфері привели до значних змін у відповідних суспільних відносинах і потребують суттєвого і невідкладного удосконалення свого юридичного механізму.

Надання платних послуг з виведення на орбіту космічних апаратів і оренди каналів зв'язку через супутники, продаж космічних даних дистанційного зондування Землі та комерціалізація робіт в галузі космічного матеріалознавства — ці та інші види космічної діяльності у випадку їх провадження на міжнародній основі за участі фізичних чи юридичних осіб неминуче пов'язані з необхідністю вирішення низки приватноправових питань. Адже здійснення таких робіт потребує укладання цивільно-правових угод, встановлення порядку вирішення спорів через суд або арбітраж, вирішення питань власності, страхування, авторського та патентного права.

Більшість з цих питань вирішуються за допомогою колізійних прив'язок до тієї чи іншої національної системи права або відсилок до відповідних норм міжнародних угод.

Водночас, як зазначено в [10], «...діяльність з експлуатації новітніх засобів техніки, що нерідко має глобальні наслідки (а саме до таких видів належить і космічна діяльність. — *Авт.*), вимагає розробки радикально нових підходів до питань про контроль за діями господарських організацій на національному та міжнародному рівнях, про їх правовий статус, відповідальності держави за діяльність підпорядкованих йому юридичних осіб, запобігання можливій екологічній та іншій шкоді та її компенсації. У відповідних сферах мова, цілком імовірно, повинна йти про зміни у співвідношенні публічно-правового та приватноправового методів регулювання, переходу до якісно нового рівня взаємодії міжнародного договору та національного законодавства» [10][9].

У зв'язку з цим належить зазначити, що учасники світового торговельного обміну розпочали самостійний пошук альтернативних міжнародному приватному праву засобів правового регулювання їх відносин. У результаті цього пошуку у другій половині XX століття розпочинається спонтанний процес формування нового правового явища, що дістало в юридичній літературі назву lex mercatoria, або транснаціональне торгове право.

А ще раніше, на початку минулого століття, першим серед вітчизняних і зарубіжних вчених-юристів видатний український юрист-міжнародник академік Корецький В. М. у своїй праці про міжнародне господарське право зміг переконливо обґрунтувати об'єктивну необхідність міжнародного торгівельного обміну у тій системі правових норм, яку ми сьогодні називаємо транснаціональним торговим правом (lex mercatoria). Як справедливо зазначав В. М. Корецький, «...раз існують світогосподарські відносини, значить, повинні існувати (і дійсно існують) норми, що регулюють ці відносини. А раз існують норми, що регулюють цю групу відносин, то (за виключного розвитку узагальнюючих тенденцій в праві) повинна була народитися система цих норм» [11][10].

На думку В.М. Корецького, оскільки «міжнародний торговий оборот не знаходить підходящих норм в офіційних джерелах, він шукає шляхи позадержавного регулювання». Під цим В.М. Корецький мав на увазі типові договори, міжнародні звичаї та комерційну практику, тобто все те, що

---

[6] Доклад Третьей Конференции Организации Объединенных Наций по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях. Док. ООН A/CONF.184/6. — Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1999. — С. 81—82.

[7] Доклад Третьей Конференции Организации Объединенных Наций по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях / Приложение III. Выводы и предложения Практикума по космическому праву в XXI веке / Док. ООН A/CONF.184/6.Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1999. — С. 143.

[8] Там же. — С. 141—144

[9] Международное частное право. Современные проблемы. — М.: LAW: [ТЕИС], 1994. — С. 137.

[10] Корецкий В. М. Изб. труды: В 2 т. / Т.1. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 120—121.

сьогодні йменується нормами транснаціонального торгового права (lex mercatoria.) Надзвичайно важливе значення має також висновок, зроблений В.М. Корецьким відносно переваг методу єдиного і безпосереднього правового регулювання в галузі міжнародних комерційних відносин» [10][11].

Продовжуючи ідеї В. М. Корецького, один з його учнів проф. В. Денисов доводить, що «транснаціональне право як новий тип системи норм, що регулює «світогосподарські відносини», «...повинне складатися з відповідних норм міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та національного права і координувати відносини не тільки між державами, а й взаємозв'язок з міжнародними міжурядовими організаціями, приватними корпораціями та індивідами, які разом складають єдиний економіко-правовий простір» [12][12].

Це надає змогу зробити висновок, що правові механізми регулювання сучасної космічної діяльності знаходяться в кількох площинах: міжнародного космічного права (регулювання відносин держав і міжурядових організацій в процесі космічної діяльності), міжнародного економічного права (правовідносини, пов'язані з міжнародною торгівлею космічною технікою та технологіями), міжнародного приватного права (майнові та немайнові правовідносини, обтяжені іноземним елементом), транснаціонального торгового права (правовідносини за участі ТНК, банків, підприємств та індивідів, які беруть участь у зовнішньоекономічних операціях, а також держав і міжурядових організацій, у тій мірі, в якій вони виступають як міжнародні комерсанти) і національного права (державне регулювання, насамперед, ліцензування та експортний контроль, обов'язкове страхування, патентне право тощо).

З еволюцією космічної діяльності від вирішення чисто дослідницьких завдань до дедалі більш широкого економічного використання космічної техніки, з глобалізацією міжнародних економічних відносин і утворенням світового космічного ринку «...формується і єдиний правовий простір — **транснаціональне космічне право: система правових норм, які регулюють відносини суб'єктів світового ринку космічних послуг і технологій і належать до різних систем права: міжнародного публічного, міжнародного приватного, національного та транснаціонального торгового...»** [13]

Наукова розробка сучасних проблем правового регулювання космічної діяльності є вкрай актуальною саме сьогодні у зв'язку з подальшою диверсифікацією прикладних напрямів цієї діяльності (крім перелічених вище, це, насамперед, поява чи планування таких «екзотичних» поки що видів, як виробництво надчистих матеріалів і біопрепаратів в умовах мікрогравітації, космічний туризм, розробка корисних копалин на астероїдах та інших небесних тілах, поховання радіоактивних відходів тощо) та істотною активізацією на космічному ринку недержавного сектора, насамперед ТНК з їх невизначеним правовим статусом.

Список використаних джерел:

1. Международное космическое право / Авт. кол. под ред. А. Пирадова. — М.: Международные отношения, 1985. — 344 с.
2. Международное космическое право: Учебник / Отв. ред. Г.П. Жуков, Ю.М. Колосов. — М.: МО, 1999. — 360 с.
3. Новое в космическом праве: на пути к международному частному космическому праву / Сб. ст. — М.: ИГПАН, 1990. — 149 с.
4. Доклад Третьей конференции Организации Объединенных Наций по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях. Док. ООН A/CONF.184/6. — Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1999. — 174 с.
5. *Copal V.* Existing UN Space Treaties: Strengths and Needs / Therd United Nations Conference on the Exploration and Peaceful Uses of Outer Space / Workshop on Space Law in the 21st Century. — Vienna, 20—24 July 1999: UN Publ. — P. 1—11.
6. *Van Fenema P.* Expanding Global Launch Services. Ibid., P. 13—28.
7. *Lyall F.* Expanding Global Communications Services. Ibid., P. 29—51.
8. *Gabrynowicz J.* Expanding Global Remote Sensing Services. Ibid., P. 53—90.
9. *Malanczuk P.* Possible International Regulatory Frameworks, including Legal Conflict Resolution in Expanding Space Commercialization. Ibid., P. 111—114.
10. Международное частное право. Современные проблемы. — М.: LAW: [ТЕИС], 1994. — С.64 — 137.
11. *Корецкий В.М.* Избранные труды: В 2 т. / Т.1. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 120—193.
12. *Денисов В.* Международное право как составная часть правовой системы Украины // Юридическая практика. — 2000. — № 41. — С. 9.
13. *Беглий О.* Правові проблеми регулювання світового ринку космічних послуг і технологій / Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції «АВІА-2004». — Т. 6. — К.: НАУ, 2004. — С. 85—90.

Т.П. Кудлай, А.В. Беглый

Правовое регулирование деятельности по исследованию и использованию космического пространства в современных условиях.
Авторы статьи анализируют проблемы и механизмы правового регулирования космической деятельности в условиях формирования и развития мирового рынка космических услуг и технологий.

[11] Международное частное право. Современные проблемы. — М.: LAW: [ТЕИС], 1994. — С. 64—67.

[12] *Денисов В.* Международное право как составная часть правовой системы Украины // Юридическая практика. — 2000. — № 41. — С. 9.